

TARSUS ELEKTRİK ALTYAPISI TARİHİNE BİR BAKIŞ (1906-1938)

Ozan Arslan^{1*}

Öz

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde modernleşme girişimleri giderek artmaktaydı. Bu modernleşme faaliyetlerinden birisi de şehir sokaklarının geceleri aydınlatılmasıydı. Birçok şehirde, geceleri sokakların havagazı ve elektrikle aydınlatılması için girişimlere başlanmıştır. Bu kentlerin arasında Tarsus da vardı. Tarsus elektrik altyapısının tarihi üzerine birçok araştırma yapılmıştır. Bu araştırmaların hepsinde Tarsus Elektrik Santrali'nin 1902'de faaliyete geçtiği belirtilmiştir. Ancak şehrin elektrik altyapısının yapılması 1906'da düşünülmüştür. Kentteki aydınlatma ve içme suyu sıkıntısından dolayı bir hidroelektrik santrali yapılması planlanmıştır. Çalışmalar sonucunda kentin elektrik altyapısı 1910'da tamamlanmıştır. Kentin elektrik altyapısı, Tarsus Belediyesi tarafından yapılmıştır. Elektrik santrali, planlandığı gibi bir hidroelektrik santraliydi. Santral, kent merkezinin yaklaşık iki kilometre kuzeyinde Berdan nehrinin yanına inşa edilmiştir. 75 kilowatt elektrik üretebilmekteydi. Elektrik, santralden yüksek gerilimli olarak kent merkezine iletilmiştir. Burada alçak gerilime indirilerek elektrik abonelerine dağıtılmıştır. Elektrik altyapısı, önceleri Tarsus Belediyesi tarafından yönetilmiştir. Daha sonra bu işin belediyenin doğrudan idare edeceği bir iş olmadığı düşünülmüştür. Bu nedenle kentin elektrik altyapısı 1922/1923'te Tarsus Elektrik Komandit Şirketi'ne devredilmiştir. Ancak elektrik şirketinin önemli bir kısmı belediyeye aitti. Dolayısıyla kentin elektrik altyapısının yönetiminde belediyenin idaresi devam etmiştir. Elektrik ücretlerinde, abonelerin niteliğine göre farklı tarifeler uygulanmıştır. Postane, cami, okul, kışla gibi resmi kurumlara mevcut ücretin yarısı alınmıştır. Sanayi kuruluşlarına da indirimli tarife uygulanırdı. Tarsus elektrik santrali, Türkiye'nin teknoloji tarihi açısından önemlidir. Çünkü bu santral Türkiye'nin ilk elektrik santrallerinden birisidir.

Anahtar Kelimeler: *Tarsus hidroelektrik santrali, elektrik, Türkiye'nin Modernleşmesi*

Abstract

A View on History of Tarsus Electrical Infrastructure (1906-1938)

Modernization attempts in the Ottoman State grew in 19th century. One of these was the lighting of the streets of cities at nights. In several cities, there were attempts to illuminate the streets at nights using coal gas and electricity. Tarsus was one of them. There are numerous studies about the history of electrical infrastructure in Tarsus. According to these studies; Tarsus Power Plant was put into service in 1902. But the electrical infrastructure of the city was considered in 1906. Construction of a hydroelectric plant was planned due to the lighting and water problems of the

* Mersin Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Araştırma Görevlisi, Mersin. E-posta: ozanarslan111@gmail.com

city. The electrical infrastructure of the city was completed in 1910. It was built by Tarsus Municipality. The electric power plant was a hydroelectric plant, as planned. It was located approximately two kilometres north of the city. It could generate 75 kilowatt electric power. Electricity received from the power plant was delivered to the city centre in high voltage. There, it was distributed to electricity subscribers in low voltage. The electrical infrastructure of the city was managed by the municipality initially. In 1922/1923, it was transferred to a private power company. But most of this company belonged to the municipality; i.e., the municipality continued to manage the electrical infrastructure of the city. Tarsus Power Plant is significant for the history of technology in Turkey, as it is among the first power plants of the country.

Key Words: *Tarsus hydroelectric power plant, electricity, modernization of Turkey*

Giriş

Osmanlı Devleti, 18. yüzyılda Avrupa karşısında askeri ve ekonomik üstünlüğünü kaybetmiştir. Osmanlı yöneticileri, devletin tekrar eski üstün konumuna gelmesi için çeşitli reformlar yapmıştır. Bu reformlar, 18. yüzyılın son çeyreğinden itibaren neredeyse tamamen Avrupa'yı örnek alarak yapılmaya başlanmıştır. Reformlar, önceleri daha çok askeri alanda olurken sonradan yönetim, ekonomi gibi alanlara doğru genişlemiştir.² Reform hareketleri, zamanla Osmanlı kentlerini de kapsamaya başlamıştır. Osmanlı yöneticileri, Avrupa kentlerini örnek alarak Osmanlı kent dokusu üzerine çeşitli düzenlemeler yapmaktaydılar.³ Bu yeni düzenlemelerden biri de kent sokaklarının geceleri aydınlatılmasıydı.⁴

Osmanlı kentlerinde bilinen ilk sokak aydınlatması İstanbul'da kandillerle yapılmıştır. 1847'de çıkarılan bir tebliğ ile geceleri sokakların aydınlatılmasının birinci derecede uygarlık göstergesi ve halkın yararına olduğu ifade edilerek öncelikle memurlar, bendegân hâne ve aralarında hane bulunmayan dükkân sahipleri kırk elli mesafede kandil asma zorunlu kılındı. Ayrıca halktan isteyen kişiler de evlerinin önüne kandil asmakta serbesti.⁵

Kandillerle başlayan aydınlatma daha sonra havagazlı, gazyağlı⁶ ve elektrikli aydınlatma yöntemleriyle devam etmiştir. Osmanlı'da ilk modern aydınlatma, havagazı sistemiyle 1853'de İstanbul'da yapılmıştır.⁷ Havagazıyla aydınlatma, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yaygınlaşmıştır. İstanbul'un Anadolu yakasındaki Beylerbeyi Sarayı'nın aydınlatılması amacıyla 1865'de Kuzguncuk Gazhanesi inşa edilmiştir. Gazhane, sonraları saray dışına da hizmet

² Kılıçbay, 1985, s.148-150.

³ Arslan, 2014, s.5-6

⁴ Özkan, 2008a, s.201-202.

⁵ Ergin 1995a, s.916-917.

⁶ Petrolden elde edilen daha çok aydınlatma amacıyla kullanılan sıvı yakıttır. Osmanlı döneminde ilk zamanlarda sulugaz denilirken daha sonra gazyağı denilmiştir (Toprak 1993, s.476.).

⁷ Ergin 1995a, s.920-921.

vermiştir.⁸ İstanbul'un Suriçi bölgesinin havagazıyla aydınlatılması için 1880'de Yedikule Gazhanesi yapılmıştır.⁹ İstanbul'un Kadıköy kesimlerini havagazıyla aydınlatılması amacıyla 1891'de Mösyö Şarl Jorji'ye imtiyaz verilmiştir.¹⁰ İstanbul dışında İzmir'de 1862/1863(Rumi 1278)'de havagazıyla aydınlatma yapılmaya başlanmıştır.¹¹ Beyrut'un havagazı imtiyazı 1885'de,¹² Şam'ın havagazı imtiyazı 1885'de,¹³ Selanik'in havagazı imtiyazı 1887'de¹⁴ ve Edirne'nin havagazı imtiyazı 1887'de¹⁵ verilmiştir.

Gazyağlı fenerlerle aydınlatma 19. yüzyılın ikinci yarısında uygulanmaya başlamıştır. Örneğin, İstanbul'da 1864'de Dersaadet, Üsküdar ve Boğaziçi'nin havagazı bulunmayan yerlerin gazyağlı fenerlerle aydınlatılmasının imtiyazı bir seneliğine Mösyö Heriz'e verilmiştir. İmtiyaz anlaşmasına göre fenerler tüm yıl güneşin batışından doğuşuna kadar yanacaktı.¹⁶

Osmanlı kentlerinin elektrikle aydınlatması için 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren girişimlere başlanmıştır. Kentlerin elektrik altyapısı, özel kişi ve kurumlara imtiyaz verilerek yaptırılmak istenmiştir. 1875'te bir Fransız şirketine, İstanbul'un 5 yıl ile İstanbul'un Üsküdar semti, Selanik, Edirne, Sinop, Konya, Tarsus, İzmir ve Bursa'nın 4 senelik elektrikli aydınlatma deneme çalışmasının imtiyazı verilmiştir. Ancak anlaşma yapılmasına rağmen elektrikli aydınlatma konusunda herhangi bir gelişme olmamıştır.¹⁷ Daha sonraki yıllarda şehirlerin elektrik imtiyazları ayrı ayrı verilmeye başlanmıştır. İzmir ve Selanik'in elektrikli aydınlatma imtiyazı 1899'da 50 yıllığına İngiliz Parlamento üyesi Sir Alis Ashmead Bartlett'e¹⁸ ve Bursa'nın elektrik imtiyazı 1906'da 75 seneliğine Bursa Belediyesi'ne¹⁹ verilmiştir. 1907'de Tarsus'ta elektrik altyapı inşasına başlanmıştır.²⁰ 1920'ye kadar 14 tane daha kent elektrik imtiyazı verilmiştir: 1910'da İstanbul,²¹ 1911'de El Muallaka ve Zehle, 1912'de Bağdat, 1914'de Halep, 1915'de Samsun ile Adana, 1916'da Manastır,

⁸ Mazak 2007, s.179-180.

⁹ Ergin 1995b, s.2634.

¹⁰ *Düstur*, Tertip 1, Cilt 6, s.1009.

¹¹ *1326 Salname-i Vilayet-i Aydın*, s.199.

¹² *Düstur*, Tertip 1, Cilt 5, s.352-364.

¹³ *Düstur*, Tertip 1, Cilt 5, s.978.

¹⁴ *Düstur*, Tertip 1, Cilt 5, s.839-840.

¹⁵ *Düstur*, Tertip 1, Cilt 5, s.950-951.

¹⁶ Ergin, 1995a, s.917-918.

¹⁷ Öney 1972, s.28-29.

¹⁸ Kurt 2012, s.130.

¹⁹ *Bursa Şehrinde Elektrikle Mutaharrik Tramvay İnşa ve İşledilmesi ve Şehrin Elektrikle Tenviri İmtiyazına Dair Mukavele ve Şartname ve Mevad Manzumesidir* 1926, s.1; *1927 Bursa Vilayet Salnamesi*, s.347; Ceyhan 1999, s.110.

²⁰ BOA, DH.MUİ, 53/55, 1 Kanun-i Sani 1325/14 Ocak 1910.

²¹ Ergin 1995b, s.2690.

1919'da Konya ile Eskişehir, 1920'de Antalya, Bandırma, Kütahya, Akşehir ile Safranbolu'nun elektrik imtiyazı verilmiştir.²²

Osmanlı döneminde başlayan kentlerin elektrik altyapısı çalışmaları cumhuriyetin başlarında artarak devam etmiştir. Osmanlı döneminden Cumhuriyet'e kalan ve elektrik altyapısı tamamlanmış sadece iki kent vardır: Bunlar 1910'da su gücüyle elektrik üretilen Tarsus²³ ile 1914'de buharlı makineyle elektrik üretilen İstanbul'du.²⁴ Cumhuriyetin başlarından itibaren bu sayı gittikçe yükselmeye başlamıştır. Hasan Halet, 1933'te yayımlanan *Cumhuriyet Türkiyesi Elektrikli Türkiye* isimli eserinde cumhuriyetin başlarındaki Türkiye'nin elektrik altyapısı hakkında önemli bilgiler vermektedir. Halet, 1933'de Türkiye'de Tarsus ve İstanbul'la birlikte 52 yerleşim yerinin elektrik altyapısının olduğunu belirtir. 1923 ile 1933 yılları arasında Adapazarı, İzmir, Bozöyük, Bolu ve Ereğli'de buhar makineli elektrik santrali yapılmıştı. 1925 ile 1931 seneleri arasında Aksaray, Antalya, İnebolu, Bünyan, Konya, Malatya, Maraş, Ödemiş ve Trabzon'da su gücüyle çalışan elektrik santrali inşa edilmişti. 1925-1933 tarihleri arasında Adana, Afyonkarahisar, Akhisar, Akşehir, Ankara, Ayvalık, Balıkesir, Bandırma, Biga, Bursa, Çankırı, Çorlu, Edirne, Eskişehir, Giresun, Kastamonu, İnegöl, Kırkağaç, Ezine, Kırklareli, Konya, Mersin, Milas, Nazilli, Ordu, Ödemiş, Samsun, Sungurlu, Tekirdağ, Urfa, Tire, Bafra ve Çanakkale'de dizel motorla elektrik üreten santral yapılmıştır. 1926'da İzmit ile Kütahya ve 1931'de Gaziantep'te gazojen motorlu²⁵ elektrik santrali inşa edilmiştir.²⁶

Türkiye'deki kentlerin elektrik altyapı çalışmaları Osmanlı döneminde başlayıp cumhuriyet sürecinde devam etmiştir. Bu kentlerden birisi de Tarsus'tu. Tarsus'un elektrik altyapı tarihi üzerine birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmaların tamamı, Tarsus elektrik altyapısının 1902'de hizmete girdiğini ifade etmektedir.²⁷ Ancak arşiv belgelerine göre Tarsus elektrik altyapısı 1910'da hizmete girmiştir. Bu çalışmada birincil kaynaklara göre Tarsus elektrik altyapısının ne zaman kurulduğu, elektriğin nasıl üretildiği, üretildiği yerden abonelere nasıl iletilip ve dağıtıldığının tarihsel süreci incelenecektir.

²² Arslan 2014, s.35-41.

²³ BOA, DH.MUİ, 53/55, 27 Kanun-i Sani 1325/9 Şubat 1910.

²⁴ Ergin 1995b, s.1692.

²⁵ Kömür ya da odun kömüründen elde edilen gazla çalıştırılan içten yanmalı motor.

²⁶ Halet 1933, s.4-11.

²⁷ Adıbelli 2011a, s.23; Adıbelli, 2011b, s.26; Arslan 2014, s.31; Coşkun 2013, s.55; Dinçel 1973a, s.9; Dinçel, (Tarihsiz)b, s.87; Erol 2007, s.65; Esenduran 2010, s.136; Halet 1933, s.1; İpek 2004, s.22; Karayaman 2014, s.51; Özdemir 2011a, s.44; Özdemir 2016b, s.21; Özkan, 2008a, 205; Özkan, 2005b, 408; Serbest 2003a, s.13; Serbest, 2011b, s.18; Sür 2007, s.4; "Türkiye'de İlk Hidroelektrik Santrali ve Kent Elektriği Üretimi Tarsus'ta" 2011, s.14; Uğuz 2011, s.337; Ulutaş 2015, s.228.

I. Tarsus Elektrik Santralinin İnşası

Tarsus'ta elektrikli aydınlatma düşüncesi, 1906'da kasabadaki su ve aydınlatma sıkıntısı nedeniyle gündeme gelmiştir. Kasabanın mahalle ve çarşılarındaki çeşmelere su, Eskisaray ve hastane civarındaki dolaplı tulumbalardan sağlanmaktaydı. Fakat bu tulumbalar ara sıra bozulmasından dolayı hem yüksek miktarda tamirat masrafı çıkarmakta hem de şehir susuz kalmaktaydı. Şehrin diğer bir sıkıntısı ise aydınlatmaydı. Gazyağı fenerleriyle yapılan sokak aydınlatması için yıllık 15.500 kuruş harcanmasına rağmen aydınlatma yetersiz kalmaktaydı. Hem su sıkıntısını hem de aydınlatma sıkıntısını çözmek için hastane civarındaki tulumbanın tamamen kaldırılıp Eskisaray'daki tulumbanın yeniden düzenlenmesi düşünülmüştür. Bu düzenleme ile gündüzleri kasabadaki çeşmelere su verilecek ve geceleri elektrik üretilerek kasabanın elektrikle aydınlatılması sağlanacaktı. Bunun için yurtdışından bir tane türbin, bir tane elektrik makinesi ve 400-500 adet fener alınması düşünülmüştür. Malzemelerin bedeli, Tarsus halkından toplanacak vergi ve belediye sandığından 130 bin kuruşla karşılanacaktı.²⁸

Tarsus'un elektrik altyapı inşasına 1907'de başlanmıştır.²⁹ Elektrik tesisatının yapımı, şehri ziyarete gelenlerin dikkatini çekmiştir. Tanin gazetesi yazarı Ahmet Şerif, elektrik tesisatı inşasının bitimine yakın bir zamanda Tarsus'u ziyaret etmiştir. Şerif, Tarsus'la ilgili izlenimleri hakkında 23 Ocak 1910'da bir yazı yazmıştır. Bu yazı, Tanin gazetesinde 12 Şubat 1910'da yayımlanmıştır. Şerif, yazısında kentteki elektrikli aydınlatma faaliyetlerinden de bahsetmektedir. Elektrikli aydınlatmanın bayındırlık ve ilerleme eseri olduğunu belirtmesine karşın şehrin daha öncelikli ihtiyaçları olduğunu ifade ederek olumlu bakmamıştır. Tarsus Belediyesi'nin iki bin lira borçlanarak toplamda 5.500 lirayı elektrikli aydınlatmaya ayıracağına Tarsus'un hala çamurlu olan bazı sokaklarına ve şehrin imarına ayırmasının daha doğru olacağını belirtmiştir. Şerif, Tarsus'un elektrikli lambalarını kötü süslenen yaşlı bir kadına benzetmiştir: *Doğrusunu söylemek lazım geliyorsa o karma karışık, nazarı kirleten manzar arasında elektrik fanusları süslenmesini de bilmeyen altmışlık bir koca karının yüzünü düzgünler, boyalarla telvin itmesine benziyor.*³⁰

Şerif'in mektubundan yaklaşık 15 gün sonra Tarsus'un elektrik altyapısının inşaatı tamamlanmıştır. 9 Şubat 1910'da Dâhiliye Nezareti'ne çekilen bir telgrafta elektrikli aydınlatmanın dün gece denemesinin yapıldığı

²⁸ BOA, DH.MUİ, 53/55, 12 Teşrin-i Sani 1322/25 Kasım 1906.

²⁹ BOA, DH.MUİ, 53/55, 1 Kanun-i Sani 1325/14 Ocak 1910.

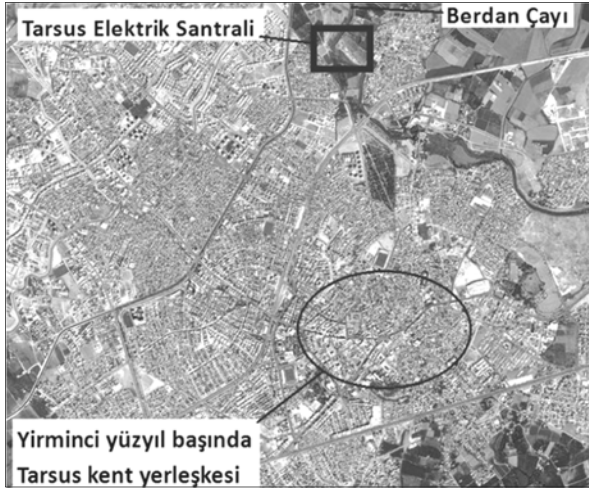
³⁰ Ahmed Şerif, "Anadoluda Tanin Tarsus", *Tanin*, 2 Saferu'l-hayr 1328/30 Kanun-i Sani 325/12 Şubat 1910, s.2; Şerif 1999, s.125.

bildirilmiştir. Bu denemenin aynı zamanda elektrik tesisatının resmi açılışı sayılmıştır. Yani Tarsus, 8 Şubat 1910'da elektriğe kavuşmuştur.³¹

Tarsus'taki elektrikli aydınlatma yapılmaya başlanması dış basına da yansımıştır. Amerika Birleşik Devletleri'nde The New York Times gazetesinin 10 Temmuz 1910 tarihli sayısında, Mersin Konsülü Edward I. Nathan'a dayanarak, Havari Paul'un doğum yeri Tarsus'ta elektrikli aydınlatma yapıldığı belirtilmektedir. Haberde Cydnus Nehri'nden sağlanan güçle kasabada 450 sokak lambası ve yaklaşık 600 evin elektrikle aydınlatıldığı ifade edilmiştir.³²

II. Tarsus Elektrik Santrali'nin Bugünkü Durumu

Tarsus elektrik santrali, eski merkezden yaklaşık 2 kilometre kuzeyde Berdan Çayı'nın bir dirseğinin yanına inşa edilmiştir (Resim 1). Santralin öne çıkan fiziksel yapıları bir su bendi, su bendi ile elektrik santrali arasındaki bir su kanalı, santral binası ve bir trafodur (Resim 2). Su, Berdan Çayı üzerindeki su bendiyle kontrollü bir şekilde su kanalına alınarak (Resim 3) santral binasına iletilmiştir (Resim 4). Gelen su ile santral binasının altındaki bölümden türbine alınmış ve su türbini çalıştırılmıştır. Bu türbinden elde edilen güç ile üretilen elektrik, santral binasının yanındaki trafodan voltu yükseltılarak Tarsus'a iletilmiştir (Resim 5). Santral tesisi harabe halindedir.

Resim 1: Tarsus Eski Kent Merkezi ve Elektrik Santralinin Konumu³³.

³¹ BOA, DH.MUİ, 53/55, 27 Kanun-i Sani 1325/9 Şubat 1910.

³² "Tarsus Electric Lighted", *The New York Times*, 10 July 1910; Uğuz 2011, s.338.

³³ <https://yandex.com.tr/harita/104656/tarsus/?ll=34.873335%2C36.921457&z=14&l=sat> Erişim Tarihi: 12/10/2016.

Resim 2: Tarsus Elektrik Santrali Yerleşkesinin Kuş Bakışı Görünümü.³⁴

Resim 3: Tarsus Elektrik Santrali Su Bendi, 11/01/2016³⁵

³⁴ <https://yandex.com.tr/harita/?ll=34.890777%2C36.939963&z=19&l=sat> Erişim Tarihi: 12/10/2016.

³⁵ Fotoğraf yazar tarafından çekilmiştir.

Resim 4: Tarsus Elektrik Santrali Su Kanalı³⁶

Fotoğraf 5: Tarsus Elektrik Santral Binasının Kuzey Cephesinden Görünümü,³⁷

³⁶ Fotoğraf 11/01/2016 tarihinde yazar tarafından çekilmiştir.

³⁷ Fotoğraf 11/01/2016 tarihinde yazar tarafından çekilmiştir.

III. Tarsus Elektrik Santrali'nin Faaliyeti

Tarsus Elektrik Santrali 1910'da hizmet vermeye başlamıştı.³⁸ Santralde Societa İtala Sivizera Bolonya markalı bir adet su türbini vardı. Bu türbinden 120 beygir güç elde edilebilmekteydi. Türbinden sağlanan güç ile üç safhalı mütenavib 75 kW lık jeneratörden elektrik üretilmekteydi.³⁹

1922'de santralde elektrik, bir kaza sonucunda kesintiye uğramıştır. Bunun üzerine elektrik şirketi, elektrik tesisatını yenilemek istemiştir. 1923'te tesisatın en önemli yerlerinden en önemsiz yerlerine kadar en son sistemler getirilmiştir. 1923'te Tarsus'ta Bendbaşı'ndaki santralde üretilen elektrik, bir trafo aracılığıyla 6 bin volta yükseltilerek Tarsus'a iletilmiştir. Tarsus'un merkezindeki bir başka trafodan 110 volta düşürülmüştür. Buradan başlıca üç ana hattan, gerekli görülürse daha fazla ana hattan, kent içine dağıtımı yapılmıştır. Aboneler de bu hatlardan elektriği kendi konutlarına almıştır. Elektrik, abonelere gece ve gündüz devamlı verilmiştir. Gündüzleri elektrik, yarım beygirden 40-50 beygirlik makineleri çalıştırabilecek kadar sağlanabilmekteydi.⁴⁰

Tesisatı yenileme çalışmaları 1924'te tamamlanmıştır. 10 Şubat 1924'te tesisatın provası yapılmış, öncelikle hükümet konağının önündeki bin mumluk bir lambaya elektrik verilmiştir. Evlere ve diğer yerlere elektrik ise bir iki güne kadar verilecekti.⁴¹

1927'ye geldiğinde elektrik, santraldeki trafodan artık 6 bin volta yükseltilerek değil 5 bin volta yükseltilerek Tarsus'a iletilmiştir.⁴² Tarsus'taki trafodan elektrik, 110/190 volta düşürülerek abonelere dağıtılmıştır. Elektrik santrali, 1928'de toplam 5528 kilowatt saat(kWh) elektrik üretmiştir. 1931'e kadar elektrik üretiminde bazı düşüş ve artışlar olmasına karşın elektrik santrali olağan bir şekilde çalışmıştır (Bkz. Tablo 1)⁴³.

Tablo 1: Tarsus elektrik santralinin yıllara göre kWh elektrik üretim miktarı

	1928	1929	1930	1931	1932 Haziran ayına kadar
kWh toplamı	5042	4350	7180	4350	3400
Aydınlatmada kullanılan kWh toplamı	480	480	480	480	480
Toplam	5522	4830	7660	4830	3880

³⁸ BOA, DH.MUİ, 53/55, 27 Kanun-i Sani 1325/9 Şubat 1910.

³⁹ BCA, 230.000.0.0.19.76.1.

⁴⁰ "Tarsusda Âsar-ı Ümran", *Tarsus*, 24 Temmuz 1923, s.2.

⁴¹ "Elektrik Tenviratı", *Tarsus*, 11 Şubat 1340/11 Şubat 1924, s.4.

⁴² *Ticari ve İktisadi Mersin ve Tarsus Rehberi*, s.15; BCA: 230.000.0.0.19.76.1.

⁴³ BCA: 230.000.0.0.19.76.1.

Elektrik santrali, zamanla yetersiz kalmaya başlamıştır. 1935'te Tarsus Belediye başkanı Muvaffak Uygur, elektrik santralının yenilenmesi için girişimlerde bulunmuştur. Elektrik şirketinin sermayesinin önemli bir kısmı Tarsus Belediyesi'ne ait olduğu için Uygur'un girişimlerinde hukuki bir engel yoktu. Uygur, belediye bankaları toplantısı için Ankara'ya gittiğinde elektrik santralının yenilenmesi için ilgili bakanlıklarla görüşmüştür. Ayrıca Ankara ve İstanbul'daki bazı şirketlerle de temas kurmuştur.⁴⁴ Muvaffak Uygur'un bu girişimleri sonuçsuz kalmıştır. Nitekim 1937'de elektrik santrali, Tarsus'un elektrik ihtiyacını karşılayamaz hale gelmiştir. Şirket, sermaye yetersizliğinden dolayı elektrik santralini ıslah edememekteydi.⁴⁵

IV. Tarsus Elektrik İşletmesi

Tarsus elektrik santrali, 1910'da faaliyete geçtikten sonra Tarsus Belediyesi tarafından işletilmiştir. 1922/1923 senesinde komandit bir şirkete devredilmiştir.

Tarsus'ta elektrik, 1922'de tesisatta gerçekleşen bir kazadan sonra kesintiye uğramıştır. Bu olay üzerine Tarsus Belediyesi, yarı sanayi yarı ticari bir iş olan elektrik işletmesini belediyenin doğrudan idare edeceği bir iş olmadığını düşünerek komandit bir şirkete devretmeyi istemiştir.⁴⁶ Bunun için 27 Aralık 1922'de yirmi yıl imtiyazlı Tarsus Komandit Elektrik Türk Şirketi⁴⁷ kurulmuştur. Şirketin sermayesi 20 bin Türk Lira(TL)'sıydı.⁴⁸

Şirketin sermayesi 1926-1927'de 30 bin TL'ye kadar yükselmişti.⁴⁹ 1927'de sermayesi 50 bin TL'ye çıkmıştır.1927'de şirket idaresinde yabancı yatırımcılar da vardı. Şirket yönetiminde Belediye, Haft Şuber ve Mösyö Ribau bulunmaktaydı. Aza olarak Sadık Paşa, Şeyh Kamil ve Ali Emin Efendiler mevcuttu.⁵⁰

Şirketin ofisi, 1927'de Tarsus Belediyesi civarındaydı. *Ticari ve İktisadi Mersin ve Tarsus Rehberi*'nde şirketin yazışma adresi şu şekilde verilmiştir:

⁴⁴ "Tarsus kandilden kurtulacak, Şarbay elektrik fabrikası yapılması için muvafakat aldı", *Yeni Mersin*, 19 Eylül 1935, s.1.

⁴⁵ "Anadolunun en eski elektrik tesisatı, Tarsus elektriği belediye tarafından satın alında tesisat yakında ıslâh edilecek", *Yeni Mersin*, 6 Nisan 1937, s.1.

⁴⁶ "Tarsusda Âsâr-ı Ümran", *Tarsus*, 24 Temmuz 1923, s.2.

⁴⁷ Şirketin ismi, *1926-1927 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi*'nde *Elektrik Miyâhi ve Komandit Şirketi* olarak (1926-1927 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi, s.1107.), *Ticari ve İktisadi Mersin ve Tarsus Rehberi*'nde *Tarsus Elektrik Miyâhi Türk Komandit Şirketi* olarak yazılmıştır (*Ticari ve İktisadi Mersin ve Tarsus Rehberi*, s.15.).

⁴⁸ BCA: 230.000.0.0.19.76.1.

⁴⁹ 1926-1927 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi, s.1107.

⁵⁰ *Ticari Ve İktisadi Mersin Ve Tarsus Rehberi*, s.15.

“Telgraf adresi: Tarsus Elektrik Şirketi, Posta Kutusu ‘8’ malzeme-i elektrikiye-i mağazası ve merkezi belediye civarındadır.”⁵¹

İlerleyen yıllarda elektrik şirketinin Tarsus Belediyesi tarafından alınması gündeme gelmiştir. Tarsus’ta elektrik ihtiyacı gittikçe artmaktaydı. Bu ihtiyacın karşılanması için elektrik tesisatının geliştirilmesi gerekiyordu. Ancak elektrik şirketi, sermaye yetersizliğinden dolayı elektrik tesisatını geliştirememekteydi. Bunun üzerine Tarsus Belediyesi, 1935’te şehrin elektrik sorununu gidermek amacıyla elektrik şirketini satın almak istemiştir. Zaten şirket sermayesinin önemli bir kısmı belediyeye aitti.⁵² İki yıl süren müzakereler sonucunda belediye, 1 Nisan 1937’de elektrik şirketini devralmıştır. Ayrıca belediye, en kısa zamanda elektrik tesisatının iyileştirilmesi için girişimlere başlamayı planlamıştır.⁵³

V. Elektrik Aboneliği

Tarsus’ta sayaçlı ve sayaçsız olmak üzere iki çeşit abonelik türü vardı.⁵⁴ 1923’te abonelik, kontrat yapılarak veya bir abone kartı alınarak yapılırdı. Aboneler, abonelik kurallarına uymak zorundaydılar.⁵⁵

Abonelerin tesisatı, elektrik şirketi tarafından yapılmıştır. Başkası tarafında yapılan elektrik tesisatı kabul edilmemiştir. Ayrıca yapılan kontrat gereğince elektrik lambalarını sadece şirket satabilirdi. Lambalar için yapılan tesisat, müşterinin malı sayılmıştır. Bunlar lamba, tel ve teferruatı ibaretti. Yalnızca vida, şirketin malı kabul edilmiştir. Tesisatta evdeki bir lamba 650 kuruş, evdeki ikinci lamba 600 kuruş, evdeki üçten yukarı lamba 500 kuruştur. Yirmiden fazla lamba istenilirse fiyat, elektrik şirketinin müdürü ile kararlaştırılırdı. İki lamba alan evler, sayaç taktırmak zorundaydılar. Şirket, sayaç için aboneden masraflar için iki lira ve ayda otuz kuruş alırdı. Abone, sayaçtan sorumluydu. Ayrıca sayacı sadece şirket memuru kontrol edebilirdi.⁵⁶

Tarsus’ta 1928-1931 yılları arasında sayaçsız aboneliğe talep daha fazlaydı. 1928’de 450 sayaçsız ve 150 sayaçlı abone vardı. Bu durum ilerleyen yıllarda pek değişmemiştir. 1931’de yaklaşık 400 sayaçsız ve 200 sayaçlı abone bulunmaktaydı.⁵⁷

⁵¹ *Ticari ve İktisadi Mersin ve Tarsus Rehberi*, s.15.

⁵² “Tarsus kandilden kurtulacak, Şarbay elektrik fabrikası yapılması için muvafakat aldı”, *Yeni Mersin*, 19 Eylül 1935, s.1.

⁵³ “Anadolunun en eski elektrik tesisatı, Tarsus elektriği belediye tarafından satın alında tesisat yakında ıslah edilecek”, *Yeni Mersin*, 6 Nisan 1937, s.1.

⁵⁴ BCA: 230.000.0.0.19.76.1.

⁵⁵ “Tarsus Elektrik Miyâhi Şirketi”, *Tarsus*, 9 Teşrin Sani 1923, s.2.

⁵⁶ “Tarsus Elektrik Miyâhi Şirketi”, *Tarsus*, 9 Teşrin Sani 1923, s.2.

⁵⁷ BCA: 230.000.0.0.19.76.1.

VI. Elektrik Tarifeleri

Tarsus'ta iki tür elektrik tarife türü vardı. Bunlar sayaçlı ve sayaçsız tarifeydi. Ayrıca cami, postane, jandarma dairesi, okul, kışla ve hastane gibi resmi kurumlardan mevcut tarifenin yarısı alınırdı. Sanayi tesislerine de indirimli tarife uygulanırdı.

Sayaçlı elektrik tarifeleri, 1923'te evlerde kWh 15 kuruştı. Sanayi tesislerinde ise kWh 10 kuruştı. 1923'te sayaçsız tarifede bir evde sadece bir veya iki lamba bulunabilirdi. Evdeki 25 mumluk bir lamba için 75 kuruş, 50 mumluk bir lamba için 90 kuruş ve 100 mumluk bir lamba için 150 kuruş alınırdı. Elektrik ücretleri, 1923'te aylık toplanmaktaydı. Şirket, elektrik ücreti vermeyen abonelerin elektriğini sekiz gün içinde kesebilme hakkına sahipti.⁵⁸

Elektrik şirketi, bilgi ve belge eksikliği nedeniyle bilinmeyen bir tarihte elektrik tarifelerine zam yapmıştır. Bu zamlı tarifelerden sadece sayaçlı ev tarifi bilinmektedir. Evlerde elektrik ücreti, 1 kWh 15 kuruştan 17.5 kuruşa yükseltilmiştir. 1932'de sayaçlı elektrik tarifelerinde indirim yapılmıştır. Evlerde kullanılan elektrik tarifi, 1 kWh 17.5 kuruştan 14 kuruşa indirilmiştir. Diğer sayaçlı tarifeler hakkında *Yeni Mersin* gazetesinin 26 Şubat 1938 tarihli *Tarsus belediyesi, Elektrik fiatlarında âzamî tenzilât yaptı* başlıklı haberinden çıkarım yapılabilir. Bu haberde Tarsus'taki mevcut elektrik tarifelerinde indirim yapıldığı belirtilmektedir. Haberde elektrik tarifelerinde indirim yapılmadan önceki tarifeler de yazılmıştır. Bu tarifelerde büyük sanayi kuruluşlarında 1 kWh 6 kuruş ve küçük sanayi kuruluşlarında 1 kWh 8 kuruştur.

Elektrik şirketini devralan Tarsus Belediyesi, 1938'de elektrik tarifelerinde indirim yapmıştır. 25 Şubat 1938'de toplanan belediye meclisi, Atatürk'ün hayatı ucuzlatılması gerektiğine yönelik söylemlerinden ilham alarak elektrik ücretlerini düşürmüştür. Ancak sadece sayaçlı elektrik tarifeleri indirilmiştir. Yeni elektrik tarifelerine göre 1 kWh 14 kuruştan 10 kuruşa, büyük sanayi kuruluşlarında 1 kWh 6 kuruştan 5 kuruşa ve küçük sanayi kuruluşlarında 1 kWh 8 kuruştan 5 kuruşa düşürülmüştür.⁵⁹

VII. Elektriğin Gündelik Hayatta Kullanımı

Elektrik, 1923'te aydınlatmadan çeşitli küçük ev araçları ve imalathanelerdeki makineler kadar çeşitli alanlarda kullanılabilmekteydi. Evlerde, aydınlatma, serinlemek için vantilatörde, su, süt, çay gibi sıvıları kaynatmakta ve yemek yapmakta yararlanılabildi.

İmalat alanında pamuğu çekirdeğinden ayırmaya yarayan çırçır makinelerinde, iplik fabrikalarında, dikiş makinelerinde, matbaada ve su

⁵⁸ "Tarsus Elektrik Miyâhi Şirketi", *Tarsus*, 9 Teşrin Sani 1923, s.2.

⁵⁹ "Tarsus belediyesi, Elektrik fiatlarında âzamî tenzilât yaptı", *Yeni Mersin*, 26 Şubat 1938, s.2.

tulumbalarında kullanılıyordu. Çiftçiler, yağ, süt, kaymak makinelerinde ve pamuk çevirme makinelerinde faydalanabilirdi.⁶⁰

Sonuç

Tarsus'un elektrik altyapı tarihi üzerine yapılan araştırmalarda, kentte elektrikle aydınlatmanın ilk 1902'de başladığı iddia edilmiştir. Fakat arşiv belgelerine göre Tarsus'ta elektrikli aydınlatma 1910'da başlamıştır.

Tarsus elektrik santrali, bir hidroelektrik santralidir. Santralden elektrik yüksek gerilimli olarak Tarsus'a iletilmiştir. Burada elektrik, voltu düşürülerek alçak gerilimli olarak abonelere dağıtılmıştır.

Santral ve elektrik tesisatı, Tarsus Belediyesi tarafından yapılmıştır. Belediye, elektrik işletmesini 1922/1923'e kadar doğrudan kendisi işletmiştir. Bu tarihten sonra Tarsus Komandit Elektrik Türk Şirketi'ne devretmiştir. 1937'de Tarsus Belediyesi, elektrik tesisatındaki yetersizlik üzerine elektrik işletmesini devralmıştır. Elektrik, Tarsus'a gece ve gündüz verilmiştir. Ayrıca sadece aydınlatmada değil aynı zamanda imalat ve gündelik yaşamda da kullanılmıştır.

Tarsus elektrik santrali, Türkiye'nin elektrik altyapı ve teknoloji tarihi açısından önemli bir yeri vardır. Bu santral, Türkiye'nin Osmanlı döneminde yapılmış ilk elektrik santrallerinden birisidir.

⁶⁰ "Tarsusda Âsâr-ı Ümran", *Tarsus*, 24 Temmuz 1923, s.2.

KAYNAKLAR

1.Belgesel Kaynaklar

1.1.Başbakanlık Osmanlı Arşivi

DH.MUİ : Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Nezareti Muhâberat-ı Umumiye İdaresi Evrakı, 53/55.

1.2.Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 230.000.0.0.19.76.1.

1.3.Düsturlar

Düstur, Tertip 1, Cilt 5, Başvekâlet Matbaası, Ankara 1937.

Düstur, Tertip 1, Cilt 6, Devlet Matbaası, Ankara 1939.

1.4.Gazeteler

“Anadolunun en eski elektrik tesisatı, Tarsus elektriği belediye tarafından satın alında tesisat yakında ıslâh edilecek”, *Yeni Mersin*, 6 Nisan 1937.

“Elektrik Tenvirati”, *Tarsus*, 11 Şubat 1340/11 Şubat 1924.

Ahmed Şerif, “Anadoluda Tanin Tarsus”, 2 Saferu'l-hayr 1328/30 Kanun-i Sani 325/12 Şubat 1910.

“Tarsusda Âsâr-ı Ümran”, *Tarsus*, 24 Temmuz 1923.

“Tarsus Belediyesi, Elektrik fiatlarında âzamî tenzilât yaptı”, *Yeni Mersin*, 26 Şubat 1938.

“Tarsus Electric Lighted”, *The New York Times*, 10 July 1910, <http://query.nytimes.com/gst/abstract.html?res=980DEEDD1E39E333A25753C1A9619C946196D6CF> den alındı, Erişim Tarihi: 11/02/2016.

“Tarsus Elektrik Miyâhi Şirketi”, *Tarsus*, 9 Teşrinisani 1923.

“Tarsus kandilden kurtulacak, Şarbay elektrik fabrikası yapılması için muvafakat aldı”, *Yeni Mersin*, 19 Eylül 1935.

1.5.Salnameler

1926-1927 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi, Matbuat-ı Müdiriyeti Umumiyesi.

1927 Bursa Vilayet Salnamesi, Bursa Vilayet Matbaası 1927.

1326 Salname-i Vilayet-i Aydın, Vilayet Matbuası.

2.Araştırma ve İnceleme Eserler

Adıbelli 2011a Hüseyin Adıbelli, “Tarsus Demek, Bir Yerde Elektrik Demek”, *Türkiye’de İlk Elektrik Tarsus Ve Barajları*, Der. Uğur Pişmanlık, Aratos Kitaplığı, Tarsus, s.23.

Adıbelli 2011b Hüseyin Adıbelli, “İlk Elektrik Üretimine Ait Materyaller Toplanmalı”, *Türkiye’de İlk Elektrik Tarsus Ve Barajları*, Der. Uğur Pişmanlık, Aratos Kitaplığı, Tarsus, s.26.

Akşin 2009 Sina Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Arslan 2014 Ozan Arslan, Eskişehir’in Elektrifikasyon Tarihi (1916-1944), (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.

Tarsus Elektrik Altyapısı Tarihine Bir Bakış (1906-1938)

- Bursa Şehrinde* *Bursa Şehrinde Elektrikle Mutahharrik Tramvay İnşa ve İşledilmesi ve Şehrin Elektrikle Tenviri İmtiyazına Dair Mukavele ve Şartname ve Mevad Manzumesidir*, Matbaa-i Vilayet, Bursa, 1926.
- Ceyhan 1999 Mümin Ceyhan, “Bursa’da Elektriğin Tarihçesi”, *Bursa Defteri*, sayı 2, s.109-115.
- Coşkun 2013 Yahya Coşkun, *20. Yüzyılın Çeyreğinde İstanbul’da Aydınlatma Aracı Olarak Elektrik*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Dinçel 1973a Adnan Dinçel, “Türkiye’de Elektriklendirme Hizmetlerinin Kısa Tarihçesi”, *Türkiye Elektrik Kurumu Dergisi*, sayı 1, s.9-16.
- Dinçel (Tarihsiz)b Adnan Dinçel, “Türkiye’de Elektriklendirme Hizmetlerinin Anı ve Belgelerle Tarihçesi”, *Türkiye Elektrik Kurumu 50. Yıl*, (Yayınevi Yok), (Basım Yeri Yok), s.87-115.
- Ergin 1995a Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*, c. 2, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul.
- Ergin 1995b Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*, c. 5, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul.
- Erol 2007 Emine Erol, Türkiye’de Elektrik Enerjisinin Tarihi Gelişimi: 1902-2000, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Esenduran 2010 Mustafa Esenduran, İstanbul’da Elektrik Üretimine Başlangıcı ve Tarihi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Halet 1933 Hasan Halet, *Cumhuriyet Türkiyesi=Elektrikli Türkiye*, (Yayınevi Yok), İstanbul.
- İpek 2004 Necati İpek, “Türkiye’de Elektrik Enerjisi Gelişiminin Ve TEK’in Kısa Tarihçesi”, *Elektrik Mühendisliği Dergisi*, sayı 424, s.22-23.
- Karayaman 2014 Mehmet Karayaman, “Ankara Elektrik Türk Anonim Şirketi Tarihçesi (1929-1939)”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, cilt XVI, sayı 1, s.50-72.
- Kılıçbay 1985 Mehmet Ali Kılıçbay, “Osmanlı Batılılaşması”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, cilt 1, İletişim Yayınları, İstanbul, s.147-152.
- Kurt 2012 Sadık Kurt, *İzmir’de Kamusal Hizmetler (1850-1950)*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, İzmir.
- Mazak 2017 Mehmet Mazak, “Anadolu Yakasının İlk Sanayi Tesislerinden Biri Kuzguncuk Gazhanesi Ve Üsküdar”, *Üsküdar*

- Sempozyumu IV*, c. 1, ed. Coşkun Yılmaz, Üsküdar Belediyesi Yayınları, İstanbul, s. 179-184.
- Önay 1972 Aliye Önay, “Türkiye’de İlk Elektrik Tesisi”, *Belgelerle Türk Tarih Dergisi Dün/Bugün/Yarın*, sayı 59, s.28-31.
- Özdemir 2011a Naziye Özdemir, Türkiye’de Elektrik Tarihsel Gelişimi (1900-1938), (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara.
- Özdemir 2016b Naziye Özdemir, “İmparatorluktan Cumhuriyete Türkiye’de Elektrik Tarihsel Gelişimi (1850-1938)”, *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, cilt 2, sayı 3, 17-32.
- Özkan 2005b Özkan Süleyman, “Türkiye’de Enerji Üretim Çalışmalarında Küçük Hidroelektrik Santrallerin Yeri”, *Doğumunun 65. Yılında Prof. Dr. Tuncer Baykara’ya Armağan Tarih Yazıları*, Der. M. Akif Erdoğan, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, s.404-431.
- Özkan 2008a Özkan Süleyman, “Osmanlılarda Elektrik Kullanımı”, *Prof. Dr. Necmi Ülker Armağanı*, Haz. Nilgün Nurhan Kara vd., İzmir, s.201-210.
- Serbest 2003a Hamit Serbest, “Türkiye’de Elektrik Enerjisi Üretimine İlk yılları (II.Bölüm)”, *Elektrik Mühendisliği Dergisi*, sayı 419, s.13-17.
- Serbest 2011b Hamit Serbest, “Türkiye’de Elektrik Enerjisi Üretimine İlk yılları”, *Türkiye’de İlk Elektrik Tarsus Ve Barajları*, Der. Uğur Pişmanlık, Aratos Kitaplığı, Tarsus, s.16-21.
- Sür 2007 Birhan Sür, Türkiye’de Elektrik Enerjisinin Geçmişi, Bugünü Ve Gelecek Planlamaları, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Şerif 1999 Ahmet Şerif, *Anadolu’da Tânin*, C.1, Haz. Mehmed Çetin Börekçi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Toprak 1993 Zafer Toprak, “Aydınlatma”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 1, İstanbul, s. 476-481.
- Uğuz 2011 Sacit Uğuz, I. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’in İlk Yıllarına Tarsus (1876-1926), (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Ulutaş 2015 Songül Ulutaş, *19. Yüzyılda Tarsus’ta Ekonomik Ve Sosyal Yaşam (1856-1914)*, Tarsus Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları, Mersin.
- Ticari ve İktisadi Mersin ve Tarsus Rehberi*, Necmi İstikbal Matbaası, İstanbul, 1927.
- “Türkiye’de İlk Hidroelektrik Santrali ve Kent Elektrik Üretimi Tarsus’ta”, *Türkiye’de İlk Elektrik Tarsus Ve Barajları*, Der. Uğur Pişmanlık, Aratos Kitaplığı, Tarsus, 2011, s. 14-15.